

Мусульманське право: проблеми термінології у перському юридичному дискурсі

І. О. Ющенко

Інститут філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м.Київ, Україна
Corresponding author. E-mail: fa.tarjome@gmail.com

Paper received 23.10.17; Accepted for publication 29.10.17.

Анотація. Протягом останніх років гострою проблемою у лінгвістиці постає питання вивчення юридичної термінології, як спеціалізованої системи правових понять. Стаття присвячена дослідженню термінології мусульманського права, що має вплив на усі без винятку законодавчі акти Ісламської Республіки Ірану. Огляд законодавчої бази ІРІ доводить, що аналіз процесів термінотворення та класифікації юридичних термінів, а також дослідження розвитку правової лексики перської мови неможливі без розрізнення мусульманського пласту юридичної лексики. Важливим теоретичним внеском даної статті є наведення термінів мусульманського права перською мовою, та визначення їхньої семантичної розбіжності, порівняно з арабськими.

Ключові слова: фікх, мусульманське право, юридична термінологія, правничий дискурс, сучасна перська мова.

Мусульманське право в Ірані не представлено окремими законодавчими актами, відтак його вивчення залежить від добірки термінів мусульманського права з основних ісламських джерел. Іслам став не лише форматом суспільного мислення, але й головною тенденцією державотворення. З огляду на Ісламську революцію 1979 року усі нормативно-правові акти без виключення підпорядковані обраній ідеології країни. Існування юридичних термінів релігійного спрямування в Кримінальному та Кримінально-процесуальному кодексах ІРІ, значно ускладнюють процес розуміння юридичних текстів та їх перекладу.

Актуальність даної статті зумовлена відсутністю публікацій узагальненого характеру, спрямованих на дослідження мусульманського права в сучасній перській мові. Метою дослідження є виокремлення основної лексики мусульманського права, дослідження їхньої семантичної відмінності та походження. Об'єктом дослідження є пласт термінів мусульманського права ІРІ. Матеріалом дослідження є Поставлена мета передбачає вирішення таких завдань: 1) з'ясувати семантику основних термінів мусульманського права; 2) вказати відмінність між термінами мусульманського права перської та арабської мов; 3) розкрити історичний аспект формування та появи зазначених термінів, з'ясувати основні джерела термінів; 4) підготувати матеріал для подальшого дослідження синонімії та полісемії термінів мусульманського права.

Неоднозначності у трактуванні фікгу та юридичних термінів вмотивовані особливостями спеціальної юридичної мови. З огляду на спроби мусульманських юристів дати правильне тлумачення термінів, можна зробити висновок, що основними проблемами були не труднощі, пов'язані з розумінням предмету, а аналіз різних мовних аспектів та передача змісту понять.

Фікх (علم فقه) попри те, що є однією з дисциплін ісламського права, також являє собою ісламський комплекс соціальних норм. Основи фікгу – علم اصول (elm-e osul) розкривають одну зі сторін фікгу, систематизуючи закони та правила. На відміну від сунітської термінології, де даний термін більш відомий як «усуль аль-фікх» (usul al-fih), в шаріатській термінології під цим терміном розуміють науку, яка займається дослідженням загальних доводів фікгу та методи їх вико-

ристання [11]. Іджтіхад, що використовується під час винесення вироку з застосуванням основ фікгу, до ХІ-ХІІ століття не був розвинений у шаріатському світі. Тож можна стверджувати, що дисципліна «основи принципів» налічує більше 11 століть. Фікх є важливим для вивчення з огляду на такі положення: принцип «Аль-фаз» - اصل الفاظ (asl-e alfāz) та принцип «Гейр-е Аль-фаз» - اصل غير الفاظ (asl-e qeir-e alfāz). Принцип «Аль-фаз» є доміантним для вивчення ісламської юриспруденції, пов'язаний з аналізом вербальних та концептуальних понять, отриманих у ході вивчення релігійних суджень та шаріату.

Загалом, питання, які вивчаються з використанням даного принципу дотичні до таких дисциплін як філософія мови та семантика. Фактично принцип «Аль-фаз» діє як теорія десигнації чи денотації. Іншими словами, під цим принципом розуміють визначення семантики слів релігійних юридичних текстів [10, с. 176]. Нерідко обговорення ісламських принципів у праві поділяється на такі чотири напрямки, перші з яких уособлюють лінгвістичний підхід, який у свою чергу невід'ємно пов'язаний з прагматикою, десигнацією, абсолютністю. У рамках цього принципу розглядаються смислові сутності. Окрім цього, також принцип «Аль-фаз» пов'язаний з герменевтикою. Хоча, наразі у ході численних лінгвістичних досліджень стало відомо, що існують певні відповідності на морфологічному та синтаксичному рівнях, однак дослідження науки «Аль-фаз» - علم الفاظ в області визначення відповідності юридичного тексту та його інтерпретації, відомого у лінгвістиці як дискурсивний аналіз – تحلیل کلام (tahlil-e kalām) вважається надбанням дослідників минулого століття, що було пов'язано з діяльністю Н. Хомського. «В сучасному розумінні терміна як динамічного явища, під термінологізацією розуміють не лише процес переходу слів із загальної лексики в спеціальну, але й подальший його розвиток як власне терміна» [6, с. 186]. Такий розвиток терміна викликає появу нових значень, що призводить до полісемії. Одним з основних факторів, що визначають своєрідність та особливість полісемії є наявність семантичного зв'язку. «Багатозначність – характерна властивість багатьох одиниць, що дає змогу сприймати лінгвістичний феномен не лише в якості об'єкта лінгвістичних досліджень, але й служити ефективним

прийомом маніпулятивного втручання» [4, с. 93]. Терміни мусульманського права характеризуються полісемією, адже в мові такі лексеми функціонують в інших значеннях.

Мовна одиниця є чимось подвійним, тобто таким, що поєднує дві частини, відтак сторони лінгвістичного знаку поєднуються асоціативним шляхом. Ф. де Сосюр стверджував: «Ми називаємо знаком поєднання поняття та акустичного образу, але у загальноприйнятому розумінні цей термін звичайно означає лише акустичний образ» [5, с. 89]. Відтак, відстоюючи білатеральну концепцію мовного знаку, Ф. де Сосюр вводить поняття сигніфіката та сигніфіканта. Що стосується *elm-e usul*, визначення зв'язку між формою слова та поняттям (сигніфікатом) прийнято вважати підрядниковим, асоціативним типом відношення.

У рамках дослідження *elm-e alfaz* вивчення відношень між мовним знаком та поняттям значно виходить за межі звичайного дослідження, оскільки для деяких з термінів мусульманського права не існувало закріплених понять у мові. Як приклад, терміни фікгу, які вперше з'явилися саме на сторінках Корану, або належать саме пророку Мухаммеду: молитва - *صلاة* (*salāh*), п'ять - *خمس* (*ḥams*). Деякі з термінів фікгу існували попередньо в мові, однак в мусульманському праві більшості з них було надано іншого значення.

Вираз «ісламське право» з огляду на власну семантичну доцільність зазвичай використовується на позначення усієї системи права, пов'язаної з ісламом. Саме тому, «ісламське право» прийнято вважати загальним терміном, який охоплює власне правовий аспект, надалі (*شريعة* *ṣarī'a*) та правила, похідні від *ṣarī'a*, які витлумачені ісламською юридичною наукою – фікх - *فقه* (*feqh/fiqh*).

شريعة (ṣarī'a)

Як було вже зазначено, в релігійному аспекті даний термін означав той спосіб викладення правил, яким скористався Аллах – через Мухаммеда шляхом послання Корану та Сунни. Таким чином, шаріат (*ṣarī'a*) сприймається як божественне джерело всіх принципів ісламського права, однак цей термін водночас охоплює не лише суто правові норми, але й регламентує основні релігійні принципи, включаючи релігійні обряди, ритуали та мусульманську етику [7, с. 2]. Джерелами терміну «шаріатські норми» – *حكم* (*ḥokm*) відповідно вважають такі доводи як Коран, Сунна, іджма та кіяс.

فقه (feqh/fiqh)

Цей арабський термін перекладається на перську мову як «зрозуміти», «збагнути» та стосується ісламської юридичної науки [9]. Зважаючи на тлумачення шаріату як Божого закону та кодифікації волі Аллаха, що з огляду на ісламську юридичну науку, не підлягає сумнівам та оскарженню, фікх зосереджується лише на виявленні волі, що отримала вираження у шаріаті, та застосуванні шаріату в окремих реальних або гіпотетичних випадках. Таким чином, під терміном «фікх» ми розуміємо знання та розуміння правових норм, виведених з правових джерел. Об'єктом фікгу є оцінка та регулювання усіх аспектів життя на основі шаріату. То ж шаріат та фікх мають різні значення, проте вони взаємопов'язані. Правила та норми, встановлені

фікгом, з часом можуть змінюватися з огляду на плин часу та зміну обставин.

Фікх як юриспруденція, що входить до спектру мусульманських дисциплін, зумовлює собою точне та глибинне розуміння ісламських доктрин, а наукова частина фікгу являє собою систему норм та законів [11, с.9]. Заглиблюючись в історію, можна констатувати, що мусульманське право в релігійному поданні репрезентувало волю та інтереси релігійної верхівки, які були санкціоновані та схвалені теократичною мусульманською державою. Беручи до уваги VII-X сторіччя, на які припадає становлення та розвиток феодалних відносин в Арабському халіфаті, мусульманське право понині є однією зі складових ісламу [2]. Згідно наукових джерел, іслам водночас є теологією, яка уточнює у що повинен вірити мусульманин, та приписом, що дає розуміння як повинен чинити послідовник Мухаммеда. В ісламській релігії сукупність таких приписів називається шаріатом (в перекладі з арабської «шлях слідування») і власне являє собою те, що називається мусульманським правом. Відповідно до догм ісламу, Аллах відкрив мусульманське право через свого посланця – Мухаммеда. Відтак, основною мусульманського права є Коран, головна книга мусульман, де зібрані проповіді, обрядові та юридичні приписи, виголошені Мухаммедом у Меці та Медині.

Таким чином, можемо стверджувати, що Коран є першим та основним джерелом мусульманського права. Проте, мусульманські юристи не визнають його ані книгою з права, ані кодексом мусульманського права, аргументуючи це тим, що окремі положення юридичного характеру, що містяться у Корані, недостатні для кодифікації, також у Корані не згадано більшості правових інститутів, що мають безпосереднє значення для формування та розвитку мусульманського права. Саме тому, мусульманські судді, виконуючи акт правосуддя, звертаються не до Корану, який вони не можуть трактувати, а до книг, написаних авторитетними юристами та вченими-богословами. Незважаючи на те, що Коран є моральною та релігійно-філософською основою мусульманської держави та права, ключовим фактором в процесі їх виникнення та розвитку, він не може розглядатися виключно як правова пам'ятка або юридичний акт. Положення Корану, які розглядаються виключно у юридичному аспекті пов'язані з приписами по праву цінувати милосердя Аллаха та бути милосердними, давати прихисток багатобожникам, якщо «вони попросять цього» та прихисток людям до тих пір «поки вони не почувуть слова Аллаха» [9].

Відповідно, у разі не виконання та недотримання приписів, людина визнається порушником. Універсальною санкцією за порушення приписів є гріх, погроза бути проклятим та позбавленим покровительства Аллаха. Більшість з існуючих коранічних приписів неімперативно продукують підґрунтя для проявлення правової ініціативи в установлених релігійних рамках.

فتوا (fatwā)

Даний термін означає юридичну думку вченого ісламської правничої школи - *فقيه* (*faqih*, мн. *فقهة* *foqhoḥā*), засновану на принципах шаріату, з використанням методів фікгу.

اصول فقه (Usul-e feqh)

Це чотири методи, на які спираються вчені **فقها** (foqhohā), встановлюючи правила на основі шаріату. Першим з яких вважається Коран. Якщо взяти Коран за першооснову мусульманського права, в якому зібрані «притчі з метою виправлення грішників», слід згадати в цьому контексті про ключове джерело – Сунну. Фікґ як вчення поділяється на дві категорії: практичне та теоретичне право. Саме теоретичне право називається **فقه** - usul-e feqh (в араб. usul al-feqh) Термін usul використовується у значенні «правило», dalil - «доказ». Зважаючи на те, що фікґ раціонально ґрунтується на доказах, таким чином доцільним стає використання терміну usul в значенні dalil. Отже, usul-e feqh це не що інше, як правила вилучення **استنبات** (estenbāt) та сукупність доказів **دلیل** (dalil). Відтак, це вчення **علم** ('elm) відтворює сукупність правил **قواعد** (qhavā'ed), за допомогою яких з окремих доводів та доказів виленовуються шаріатські норми стосовно певного правопорушення. Погляд ісламських вчених на usul-e feqh представлений в чотирьох позиціях: 1) доводи чи докази **دلیل** - (dalil), моджахед - **مجتهد** (mojtahed), що в арабській зазначається як «іджтіхад» - старання, усердя - **اجتهاد** (ijtihad), перевага - **ترجيح** (tarjih); 2) шаріатські норми та похідні від них шаріатські доводи; 3) шаріатські доводи та похідні від них шаріатські норми; 4) шаріатські норми та шаріатські доводи. Ці доводи розглядаються у контексті винесення рішень та законодавчих процесів. У разі виникнення протиріч, підтверджуються положення, яким надається перевага під час розгляду шаріатських доводів.

سنت (Sunnat)

Сунна являє собою збірник адатів, традицій та дій, що стосуються дій та висловів Мухаммеда, відтворених та опрацьованих богословами та юристами. До Сунни входять визнані достовірними Хадіси, кожен з яких є переказом вчинків та висловів Мухаммеда. Сунну можна назвати результатом тлумачення Корану богословами та юристами. Однак, Сунна так само як і Коран не містить нормативних положень, чітких вказівок на зобов'язання сторін та права. Саме тому, під час розгляду судових справ, судді надавали перевагу правовим книгам, аніж Корану чи Сунні. Аналогічна ситуація простежується у сучасному світі, однак з урахуванням того, що в мусульманському праві поміж Корану та Сунни є і інші джерела, серед яких можна визначити Іджму.

إجماع (iğma) – погодження думок

Іджма – узгоджені висновки древніх правознавців про обов'язки правовірних, які набрали юридичної сили на основі Корану та Сунни. Під час формування Іджми до уваги бралися два аспекти: 1) єдність та непогрішність мусульманського суспільства, згідно якому дане суспільство не здатне ухвалювати помилкові рішення та 2) чистота та непохитність мусульманської віри: «Він - Аллах - єдиний, Аллах вічний; не родив і не був народжений і не був Йому рівним ні один» [9, с. 6]. Ці дві догми дали можливість визнати релігійну та юридичну силу, які не впливають з Сунни та Корану.

إستحسان - (isthsān) означає перевагу одного доказу над іншим та використовується якщо в інших

джерелах не досягнуто спільного знаменника з певного питання. Тоді як урф – є звичаєвим правом та складається з традицій і обрядів. При чому, урф аль-фасид – це властиві культурі звички та традиції, що суперечать Корану та Сунні.

Також до допоміжних доводів належать **ictixab** - **اعتبار حالت سابق** ('etebār-e halat-e sābeḡh) в значенні «брати з собою», **مصلحت** - (maslahat) в значенні «користь, інтерес»

عقل ('aql)

Зважаючи на думку вчених Джафаритської школи, іншим другорядним джерелом права є розум - 'aql, тоді як у розумінні сунітських правовиків роздуми також можуть вважатися джерелом права.

قياس فقهی (qiyās-e faqhi) - аналогія

Роздуми в галузі права – кіяс – також з давніх пір вважаються джерелом мусульманського права. Кіяс використовується щодо правових відносин непередбачених Кораном, Сунною чи Іджмою. У цьому контексті, Рене Давид зазначив: «Мусульманське право не прагне бути відображення дійсності. Це швидше за все світло, що проводить віруючих до їх релігійного ідеалу. А тому, ідея пристосування права до еволюції фактів є абсолютно невинуватою у цій системі» [2]. Пристосування права до зміни умов відбувалось не лише за рахунок суверена (монарх, «слуга права» за визначенням мусульманського права), звичаїв та угод, але й за рахунок правових страгем та фікцій. Будь-які заборони чи обмежувальні норми розповсюджуються виключно на мусульман. Відповідно до висновків західних вчених, слід розрізняти «мусульманське право» та «право мусульманських країн». Рене Давид наголошував, що громадянське суспільство мусульманських країн завжди житиме під владою звичаїв та законів, які ґрунтуються на мусульманських нормах [3].

Труднощі, пов'язані з визначенням термінів фікґу та шаріату викликані неправильною диференціацією більшості авторів. Це означає, що іноді правила встановлені фікґом, можуть називатися частиною шаріату. Серйозною проблемою є наведення фікґу абсолютним синонімом до шаріату, адже це означало б, що межі між правилами, відкриті через Коран та тими, що встановлені ісламськими правничими – фікґом, стерті.

Зважаючи на те, що мусульманська доктрина характеризується неоднорідністю, необхідно зосередити увагу на школах мусульманського права. Отже, з-поміж сунітських шкіл визначають: ханафійську, малікійську, шафіїтську та ханабалійську, а з-поміж шіїтських: зейдитську, джафаритську та ісламітську [1, с. 126]. Відтак, у шіїтському Ірані панівним та офіційно визнаним за провідний є Джафаритський **مذهب جفري** - (mazhab-e ḡafari).

مذهب (mazhab/mathhab)

Іншим важливим терміном в ісламському праві є mathhab (араб.) або **مذهب** - mazhab (перс.). Так як і ṣaḡ'a, цей термін означає «шлях». В ісламській юридичній термінології термін відповідає ісламським юридичним школам. Зважаючи на особливості Джафаритської школи та шіїтський напрямок ісламу, звернемо увагу ще на один важливий термін.

إمام (imām)

Розкол між шіїтами та сунітами виник ще в перші роки ширення ісламу. Шиїзм об'єднав тих мусульман, які визнають Алі ібн Абу Таліба єдиним правонаступником пророка Мухаммада. Перші богослови шіїтів були визнані імамами, а дванадцятим та очікуваним імамом вважається Магді – «зниклий або прихований син Мухаммеда». Згідно шіїтському вченню, ґрунтовне знання ісламського права та моральна стійкість є неодмінними передумовами лідера. Ці якості найповніше репрезентовані саме в імамі – особі натхненною

Аллахом. Імам у шіїтському суспільстві є не лише релігійним лідером, але й наділений безмежною політичною компетенцією.

Отже, в даній статті було проаналізовано пласт основних мусульманських термінів та вказано основні джерела їх формування. Вибірка термінів дозволяє поглибити дослідження термінів шляхом вивчення полісемії, а також локального дослідження їхнього функціонального аспекту з огляду на нормативно-правові акти та кодекси Ісламської Республіки Ірану.

ЛІТЕРАТУРА

1. Малиновский А.А. Уголовное право зарубежных стран. - Москва, Новый юрист, 1998. - 128 с.
2. Марченко М.Н. Проблемы общей теории государства и права. Том 2. 2-е издание. Учебник. — Москва: Проспект, 2015. — 644 с.
3. Рене Давид. Основные правовые системы современности. Перевод с французского доктора юридических наук профессора В.А. Туманова. - Москва: Прогресс, 1988.
4. Середя, П.В. Многозначность как средство манипулятивного воздействия в политическом дискурсе / П.В. Середя // Грани познания. - 2011. - №1. - С. 93-97
5. Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики. - Київ : Основи, 1998. - 324 с.
6. Филиппова. А.А. Особенности полисемии в процессе терминологизации [Е. ресурс]. - Режим доступа до ресурсу: <http://www.lib.csu.ru/vch/239/070.pdf>
7. Н. Modaressi Tabātabā'i, An Introduction to Shī'i Law Ithaca Press, London, 1984
8. Ramin Moschtagi. The relation between International Law, Islamic Law and Constitutional Law of the Islamic Republic of Iran [Е. ресурс]. - Режим доступа до ресурсу: http://www.mpil.de/files/pdf2/mpunyb_10_mostag.pdf
9. حدائق رضایی. زبانشناسی و علوم فقه [Е. ресурс]. - Режим доступа до ресурсу: http://ahlebeitpedia.com/images/ahlebeit/papers/Jurisprudential_and_morality/Jurisprudential/Principles_of_Jurisprudence/osule_fiqh/4.pdf
10. صدر محمد باقر. قواعد کلی استنباط: ترجمه و شرح حلقه اول از دروس فی علم الاصول. ترجمه و شرح رضا اسلامی. قم: مرکز انتشارات دفتر تبلیغات حوزه علمیه قم، 1375.
11. محقق داماد مصطفی مباحثی از اصول فقه جلد 1. مرکز نشر علوم اسلامی. تهران 1362
- [Е. ресурс]. - Режим доступа до ресурсу: <http://www.noorlib.ir/view/fa/book/bookview/image/8434>

REFERENCES

1. Malinovskii A.A. The Criminal Law of Foreign Countries. - Moscow, Novyi Yurist, 1998. - 128 p.
2. Marchenko M.N. Problems of the general theory of state and law. Volume 2. 2nd edition. - Moscow: Prospect, 2015. - 644 p.
3. Rene David. Basic legal systems of our time. Translation from the French doctor of law professor V.A. Tumanov. - Moscow: Progress, 1988.
4. Sereda, P.V. Multivaluedness as a means of manipulative influence in political discourse / P.V. Sereda // Grani poznaniya. - 2011. - №1. - P. 93-97
5. Saussure F. de. The course of illogical linguistics. - Kyiv: Osнови, 1998. - 324 p.
6. Filippova. A.A. Features of polysemy in the process of terminology [E. resource]. - Mode access to the resource: <http://www.lib.csu.ru/vch/239/070.pdf>

Muslim Law: terminological problems in the Persian legal discourse

I. O. Yushchenko

Abstract. Over the last years the question of studying Persian legal terminology, as a specialized system of legal concepts remains to be linguistic problem. The article is devoted to the study of the terminology of Muslim law, which has an impact on the all legislative acts of the Islamic Republic of Iran without exception. An overview of the IRI's legal framework proves that the analysis of the terminological processes and the classification of legal terms, as well as the study of the development of the legal vocabulary of the Persian language, can't be complicated, without the distinction of the Muslim legal vocabulary. An important theoretical contribution of this article is the inference of the terms of Muslim law in the Persian language, and the definition of their semantic differences, compared with the Arabic ones.

Keywords: *fiqh, Muslim law, legal terminology, legal discourse, modern Persian language.*

Мусульманское право: проблемы терминологии в персидском юридическом дискурсе

И. А. Ющенко

Аннотация. В последние годы внимание лингвистических исследований сосредоточено на изучении юридической терминологии, как специализированной системы правовых понятий. Статья посвящена исследованию терминологии мусульманского права, которая влияет на все без исключения законодательные акты Исламской Республики Ирана. Обзор законодательной базы ИРИ доказывает, что анализ процессов терминологизации и классификации юридических терминов, а также исследования развития правовой лексики персидского языка невозможны без различия мусульманского пласта юридической лексики. Важным теоретическим вкладом данной статьи является приведение терминов мусульманского права на персидском языке, и определение их семантического разногласия по сравнению с арабским языком.

Ключевые слова: *фикх, мусульманское право, юридическая терминология, юридический дискурс, современный Персидский язык.*